

FIKHÎ İHTİLAFLARA ETKİSİ BAKIMINDAN ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİ

Rifat Yıldız

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku ABD Öğretim Üyesi, Muş/ Türkiye,
r.yildiz@alparslan.edu.tr • <https://orcid.org/0000-0002-3126-7854>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

12/06/2021

Accepted / Kabul Tarihi

28/08/2021

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.951498>

FIKHÎ İHTİLAFLARA ETKİSİ BAKIMINDAN ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİ

ÖZ

Fakihler arasında görüş farklılığına yol açan etkenlerin araştırılması, onların yöntemlerini ve usûl anlayışlarını tespit etmek açısından oldukça önemlidir. İslam hukukçuları arasında oluşan görüş ayrılıklarının birçok sebebi bulunmaktadır. Bu ihtilafların ortaya çıkmasına yol açan faktörlerden biri âm lafızların delâletiyle ilgili anlayış farklılığıdır. Âm lafızların kullanımında kapsadığı fertlerin tamamına delâletinin kat'îliği ve zannîliği meselesi usûlcüler arasında tartışmalıdır. Fukahâ metoduna mensup usûlcülerin çoğunluğuna göre âm lafızların kapsadıkları tüm fertlere delâletleri kesinken, mütekellimîn yöntemine tabi usûlcülerin çoğunluğuna göre ise âm lafızın bunlara delâleti zannîdir. Yöntemdeki bu farklılıktan, fukahâ ve mütekellimîn fakihleri arasında gerek usûl gerekse de fûrû-ı fıkıhla ilgili birçok konuda ihtilaf oluşmuştur. Bu nedenle fakihler arasında meydana gelen ihtilafları tespit açısından, onların âm lafızların delâletiyle ilgili yaklaşımlarını bilmek faydalı olacaktır. Ayrıca bu görüş farklılıklarının nedenlerinin ve sonuçlarının incelenmesi de önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmamızda fukahâ ve mütekellimîn metodunu benimsemiş usûlcü ve fakihlerin âm lafızların delâletiyle ilgili görüşleri tespit edilip fûrû-ı fıkıhla yansımaları ve etkisi ele alınmıştır. Yanı sıra âm lafızların delâletiyle ilgili anlayış farklılıklarının ortaya çıkardığı fikhî görüşler incelenmiştir. Konu araştırılırken âm lafızların delâletiyle ilgili hususlarda fukahâ ve mütekellimîn yöntemlerini benimsemiş usûlcü ve fakihlerin eserlerinden yararlanılmıştır. Sonuçta âm Lafızların delâletiyle ilgili görüş farklılıklarının birçok usûl ve fûrû konularında ihtilafa yol açtığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Usûl, Âm Lafız, Hâs, Delâlet, Tahsîs.

THE INDICATION OF ÂM WORDS IN TERMS OF ITS EFFECT ON FIQH DISPUTES

ABSTRACT

Researching the reasons of dissidences among the Fuqaha is quite important regards to determining their methods and manner understandings. There are great numbers of reasons of the divergence between Islam legists. One of the factors causing the emergence of these disputes is the difference in understanding on the indication of the âm words. According to the majority of the usulists who are of the fuqaha method, it is thought that the âm words are indicative of the individuals they include while to the majority of the usulists subject to the method of mutakallimin, the indication/evidence of the âm words are guess. Due to this difference in method, there has been a dispute between the fuqaha and the mutakallimin on many subjects regarding both the usul and furû' al-fiqh. For this purpose, the views of usulists and fuqaha who have adopted the method of fuqâha and mutakallimin on the indication of the âm words will be determined and their reflection and effect on furû' al-fiqh will be discussed. While the subject is being researched, the works of the usulists who have adopted the methods of fuqâha and mutakallimin will be used in matters related to the the indication of the âm words.

Keywords: Islamic Law, Usul, Âm Words, Hâs, Indication, Tahsees.

GİRİŞ

İslam hukukunun temel kaynakları bilindiği gibi Kur’ân ve sünnettir. Bu iki kaynak her türlü delilin ve hüküm elde etme yolunun temelidir. Kur’ân, sünnet ve sahâbe kavli gibi delillerin Arapça olması hasebiyle, bunların anlaşılmasını sağlayacak olan Arap dilinin, kurallarıyla öğrenilip bilinmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla ilk dönemlerden beri fıkıhla uğraşan usûlcü ve fakihler Arap diliyle yakından ilgilenmişlerdir. Gerek mütekellimîn metoduna mensup usûlcüler gerekse fukahâ metoduna mensup usûlcüler eserlerinde Arap dilinin özellikleri, lafızların mânaları için kullanımları, lafızların mânalara delaleti gibi birçok dil bilgisi konularını incelemişlerdir. Her ne kadar dil bilgisi kurallarının incelenmesi, Kur’ân ve sünnetin anlaşılmasında tek başına yeterli görülmesi de onların anlaşılmasındaki rolleri yadsınamaz. Bu nedenle usûlcüler Kur’ân ve sünnetin lafızlarını dil kuralları açısından detaylı bir şekilde incelemiş ve kendi yöntemlerine göre lafızları farklı tasniflere tâbi tutmuşlardır. Yapılan taksimlerden biri de kapsamı göz önünde bulundurularak lafzın vaz’olunduğu mânaya delâleti açısından yapılan sınıflandırmadır. Bu ayrıma göre Kur’ân ve sünnetin lafızları genel olarak “âm”, “hâs”, “müşterek” olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bazı Hanefî usûlcüler müevvel lafzı da bu sınıftan saymalarına rağmen Sadrüşşerîa (öl. 747/1346) ve onu takipeden Hanefî usûlcüler, müevvel lafzın müşterek lafızdan icthad sonucu elde edilmiş olması hasebiyle onu bu tasnifin dışında tutmuşlardır.¹

Âm (عام) sözcüğü “amme” (عم) kelimesinden türetilmiş ism-i faildir. Sözlük olarak âm kelimesi “kapsayan, içeren, kaplayan, şâmil olan, yayan” anlamlarına gelmektedir. Örneğin “عمهم الخير” “hayır onların tamamını kapsadı/içine aldı” şeklindeki ifade de fertlerinin tamamını kapsama, onların tümüne şâmil gelme anlamı bulunmaktadır.² Terim olarak usûlcüler âm lafız için birçok tanım yapmışlardır. Hanefî usûlcülerden Debûsî (öl. 430/1039) âmmı “isimleri lafız ve mâna olarak tüm yönüyle kapsayan, içine alan şey”³ diye tarif ederken Pezdevî “isimleri lafız ve mâna olarak tüm yönüyle kapsayan lafız”⁴ şeklinde “şey” ifadesi yerine “lafız” ibaresini kullanarak “isimler”den kastın isimlendirmenin kendisinin olmayıp fertler yani müsemma (isimlendirilenler) olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Mütekellimîn metodunu benimseyen usûlcülerden Ebü’l-Hüseyn el-Basrî (öl. 436/1044) âm kavramını “kendisi için uygun olan şeylerin tamamını içeren söz”⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Râzî (öl. 606/1209), Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin yapmış olduğu tanımdan farklı olarak “kelam” yerine “lafız” ifadesini kullanmakta ve ayrıca tanımı “tek bir vaz’ itibariyle” tabiriyle kayıtlamaktadır. Buna göre o, âm lafzın tanımını “tek bir vaz’ hasebiyle kendisine münasip bulunan şeylerin tümünü içeren/kapsayan lafız” şeklinde yapmaktadır.⁶ Râzî yapmış olduğu bu tanımla müşterek lafızlarla hakikat ve mecazı bulunan kelimeleri âm lafzın kapsamından çıkarmaktadır. Gazzâlî (öl. 505/1111) umûm ve husûsun mâna ve fiillerin özellikleri olmadığını lafızların birer vasfı olduğunu söyledikten sonra âm lafzını “tek bir yönden, iki ya da daha fazla şeye delâlet eden tek bir lafız” biçiminde tanımlamaktadır. İbnü’l-Hâcib (öl. 646/1248), Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin yaptığı tanımı, sayı isimlerini dışarıda bırakmadığı ve Gazzâlî’nin yapmış olduğu tanımın da madûm ve müstehil mânalara delâlet eden lafızları ve ism-i mevsûlleri kapsamadığı için eleştirir. Ebü’l-Hüseyn el-Basrî ve Gazzâlî’nin tanımlarındaki eksikliği gidermek için sayı isimlerini tanımın dışında bırakmak, madûm ve müstehil mânalara delâlet eden lafızları ve

1 - Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmu’l-edille fî usûli’l-fikh* (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1421/2001), 94; *Sadrüşşerîa Ubeydullâh b. Mes’ûd el-Mahbûbî el-Buhârî, Tenkîhu’l-usûl fî ‘ilmi’l-usûl* (Mısır: el-Matbaatu’l-Muhammediyye, 1356), 11; *Fahrülislam Ali b. Muhammed el-Pezdevî, Usûlü’l-Bezdevî (Kenzü’l-vüsûl ilâ ma’rifeti’l-usûl)* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Merkezi İlm ve Edeb, ts.), 6; *Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, Keşfü’l-esrâr* (Beyrut: Dâru Kütubi’l-İlmiyye, 1418/1997), 1/46; *Muhammed b. Ferâmruz b. Ali Molla Hüsrev, Mirkâtü’l-vüsûl ilâ ‘ilmi’l-usûl*, (Beyrut: Dâru Kütubi’l-İlmiyye, 1971), 22; *Osman Güman, “Hanefî Fıkıh Usulü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi: Pezdevî Örneği”, Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, 17/33 (2012/2), 103-132, 118.*

2 - İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1399/1979), 5/1993.

3 - Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, 94.

4 - Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 6.

5 - Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî, *Mu’temed fî usûli’l-fikh* (Dımaşk; el-Ma’hedü’l-İlmiyyü’l-Fransî li’l-Dîrâsâti’l-Arabiyye, 1384/1964), 1/203-204.

6 - Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, Râzî, *el-Mahsûl fî ‘ilmi’l-usûli’l-fikh*, thk. Taha Cabir Feyyâd el-‘Ulvanî (Müessesetü’r-Risâle, ts.), 2/309.

ism-i mevsûlîleri tanıma dâhil etmek amacıyla “kendisiyle ortak olduğu bir durum/iş itibariyle ve mutlak olarak” kaydını getirerek âm lafzın tanımını “kendisiyle ortak olduğu bir iş itibariyle mutlak olarak tek bir defada fertlere delâlet eden şey” şeklinde yapmaktadır.⁷ Hanefî usûlcülerden Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes’ûd (öl. 747/1346), “sınırsız” ve “çokluk” kayıtlarını kullanarak şimdiye kadar aktardığımız tanımları da telif ederek âm lafız için şu tanımları yapmaktadır: “Tek bir vaz‘la sınırsız birçokluk için konulan ve kendisi için uygun olan bireylerin tamamını içine alan lafız.”⁸

Farklı görüşler bulunsa da çoğunlukla âm lafzın, sözlük olarak kapsadığı bütün bireyleri hiçbir ayırım yapmadan ve özel bir anlatım üslubu olmadan içine aldığı kabul edilir. Bir dilde kullanılan kelimelerin âm oluşunu bizatihi o dilin yapısı ve kaideleri tayin ettiği için Kur‘ân ve sünnetin lafızlarının genellik ifade etmesi de Arap dilinin özel yapısı ile alakalıdır. Bu nedenle başında kül (her) ve cemî (bütün) bulunan sözcükler ya da cins lâm-ı ta‘rif bulunan kelimeler, ism-i mevsûlîler, cins isimleri, şart isimleri, izâfetle mârifete olan tekil isimler, soru edatları, olumsuz cümledeki belirsiz (nekre) sözcükler ve benzeri lafızlar Arapçada umûmilik ifade ederler.⁹ Örneğin “Allah alışverişi helâl, faizi haram kıldı.”¹⁰ âyetinde geçen “alışveriş” (el-bey‘) lafzı bu kaideye binaen bütün alışveriş türlerini kapsar.

Âm lafızların kullanımında kapsadıkları fertlere delâletinin kesinliği usûlcüler arasında tartışmalı bir konudur. Tahsîs edildiğine yönelik delil bulunmadıkça âm lafzın tüm fertlerine delâlet etmesi esas kabul edilmeyle birlikte bu delâletin kuvvet derecesi hususunda ihtilâf bulunmaktadır. Mütekellimîn metoduna mensup usûlcülerin çoğunluğuna göre âm lafızların kapsadıkları fertlere delâletleri zannî iken fukahâ metoduna mensup usûlcülere göre ise delâletleri kat‘i/kesindir.¹¹ Usûlcüler arasındaki âm lafızların delâletiyle ilgili bu görüş farklılığı birçok üsûl ve fûrû meselesinde kendini değişik şekillerde göstermektedir. Bu nedenle âm lafızların delâletiyle ilgili görüşleri ve bunların yansımalarını tespit etmek İslam Hukuku çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla öncelikle âm lafızların delâletiyle ilgili farklı metotları benimsemiş olan usûlcülerin görüşleriyle ilgili bilgi verilecek daha sonra farklı yöntemlere mensup usûlcülerin konuyla ilgili anlayışlarının fûrû-ı fıkha yansımaları incelenmeye çalışılacaktır.

Yapılan araştırmada âm lafızlar ve delaletleriyle ilgili konuların genelde fıkıh usûlüyle ilgili yazılmış olan eserlerin dilbilgisi meselelerinin incelendiği başlık altında ele alındığı görülmüştür. Ayrıca âm lafızların delaletiyle ilgili bir takım müstakil çalışmaların da yapıldığı tespit edilmiştir. Kârafi’nin (öl. 684/1285) “el-‘İkdü’l-manzûm fi’l-husûs ve’l-‘umûm” adlı eseriyle Ferhat Koca’nın yazmış olduğu “İslam Hukuk metodolojisinde Tahsîs” adlı kitabı ayrıca Mustafa Türkan’ın “Hanefî ve Zâhirî Usûlcülerin Kur‘ân’ın Âmm Lafızlarının Delâleti ve Haber-i Vâhidle Tahsîsine İlişkin Görüşlerinin Fıkhî Düzenlemelere Etkisi”¹² ve Abdullah Mustafa Fevâz’ın “Tahsîsü’l-‘âmm bi-haberî’l-vâhid ve’l-kıyâs”¹³ adlı makaleleri bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada söz konusu mesele örnekler üzerinden daha detaylı olarak incelenip ihtilâfa neden olan hususlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

7 - Tacuddin Ebû Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdükafî es-Sübki, *Ref‘u’l-hâcib an muhtasar İbni’l-Hâcib* (Beyrut: Âlemü’l-Kütub, 1419/1999), 3/58.

8 - Sadrüşşerîa, Tenkîhu’l-usûl, 11; Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu’t-telvîh al-t-Tavdîh* (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye), 1/46-47.

9 - Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 1/54; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh Zerkeşi, *el-Bahru’l-muhît fi usûli’l-fıkh* (Kahire: Dâru’s-Safve, 1413/1992), 3/64 vd.; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fi usûli’l-fıkh* (b.y: Müessesetü Kurtubâ, ts.),305-308; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsîs* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 92-94.

10 - el-Bakara 2/275.

11 - Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Füsûl fi’l-usûl* (Devletü’l-Küveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslamiyye, 1414/1994), 1/100-101; Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, 96; Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Lüma‘ fi usûli’l-fıkh* (Dâru İbn Kesîr, 1432/2011), 72; Pezdevî, *Usûlu’l-Pezdevî*, 59; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî* (Haydarabad: Lücnetu İhyâi’l-Meâ‘rifi’n-Numaniyye, ts.), 1/132; Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât* (el-Huber: Dâru İbn ‘Affân, 1417/1997), 4/46; Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu’t-telvîh ala’t-tavdîh* (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, ts.), 1/40-41; Zerkeşi, *Bahru’l-muhît*, 3/26; Mustafa Saidhan *Eserü’l-ihtilâf fi’l-kavâidi’l-usûliyye fi ihtilâfi’l-fukahâ* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402/1982), 205; Ferhat Koca, *Tahsîs*, 115.

12 - Koca, *Tahsîs*, 114; Mustafa Türkan, “Hanefî ve Zâhirî Usûlcülerin Kur‘ân’ın Âmm Lafızlarının Delâleti ve Haber-i Vâhidle Tahsîsine İlişkin Görüşlerinin Fıkhî Düzenlemelere Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Haziran 2020, 24 (1): 5-25.

13 - Abdullah Mustafa Fevâz, “Tahsîsü’l-‘âmm bi-haberî’l-vâhid ve’l-kıyâs”, *Ulûmü’s-Şerî‘a ve’l-Kânûn* 33/2 (2006): 401-417.

1. ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİ

Tahsîs edilmemiş âm lafızlarla amel etme hususunda âlimler arasında genel olarak üç görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre bu tür lafızlar müşterek ve mücmel bir kelime gibi olduğundan bunlarla neyin kastedildiği ortaya çıkıncaya kadar tevakkuf yani beklemek gerekir. Bu görüş Mu‘tezilî bazı âlimler, Mürcie ve Eş‘arîlerin çoğunluğuyla Hanefîlerden Ebû Said el-Berdaî’ye (öl. 317/929) izafe edilmektedir. Husûs ehli olarak da bilinen ikinci görüşe göre âm lafızla özel bir anlamın kastedildiği kesin olup bu özel mânanın dışındaki diğer anlamların tespiti için başka delillere ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla âm lafızlar ancak bir delil bulunduğu zaman kapsadığı bütün mânaları içerdiği kabul edilebilir. Bu görüş Hanefîlerden Ebû Abdullah el-Selcî (öl. 266/880) ve Mu‘tezilî âlimlerden Cubbâî’ye (öl. 303/916) nispet edilmektedir. Çoğunluğu oluşturan âlimlere göre mânasının tahsîs edildiğine dair bir delil bulunmadığı sürece âm lafız kapsadığı bütün fertleri içine alır.¹⁴

Âm lafızların tahsîs edildiğine yönelik bir delil bulunmadıkça kapsadığı tüm fertlerine delâlet ettiği âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilir. Ancak âm lafzın şâmil geldiği fertlere bu delâletin derecesi konusunda ihtilâf edilmektedir. Fukahâ metodunu benimsemiş usûlcülerin çoğunluğu, Zâhirîlerle bir kısım mütekellimîn usûlcüye göre tahsîs edilmediği sürece âm lafızların kapsadığı fertlere delâleti kat‘i olarak değerlendirilirken,¹⁵ mütekellimîn usûlcülerin kahir ekseriyetinin ve diğer metodu takip eden bazı âlimlerin benimsemiş olduğu görüşe göre âm lafzın delâleti genel olarak zannîdir.¹⁶ Şâmil geldikleri fertleri kapsama biçimiyle ilgili naslarda dikkatli bir inceleme yapıldığında âm lafızların delâlet ettikleri fertlere şümüliyeti hususunda üç şekilde bir kullanımın bulunduğu görülecektir. Bu kapsam şekillerinden biri âm lafızla umûmun kastedildiği kesin olarak bilinen ifade biçimleridir. Örneğin “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a âit olmasın.”¹⁷ âyetinde geçen “dabbe/canlı” kelimesi kapsadığı bütün fertlerine delâlet etmektedir. Zira bu âyette geçen “dabbe/canlı” lafzının tahsîs edildiğini nefyeden akli bir delil olduğundan kesin olarak umûm ifade ettiği ve kapsadığı fertlerin tümüne delâlette bulunduğu kabul edilir. Kendisiyle özel/has bir mânanın kesin olarak kastedildiği bilinen âm lafızdan onun umûm üzere anlaşılmasını engelleyen bir karine bulunduğu anda âm sözcükten, kapsadığı bazı mânaların/fertlerin olduğu anlaşılır. Nitekim “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”¹⁸ âyetinde geçen “insanlar” lafzından bazılarının kastedildiği aklen bilinmektedir. Zira akıl yoluyla çocuk ve akıl hastalarının “insanlar” ifadesine dâhil olmadıkları bilindiğinden bu lafızla sadece gerekli şartları taşıyan mükellef kimselerin kastedildiği anlaşılır. Naslarda yer alan âm lafızların içeriğiyle ilgili bir diğer kullanım şekli ise kelimenin tahsîs edildiğine dair bir karinenin olmadığı ve kapsadığı bütün fertlere delâletine yönelik de bir delilin bulunmadığı tabirlerdir.¹⁹ Bu üçüncü kullanım şeklindeki âm lafzın delâlet ettiği bütün fertleri kat‘i bir biçimde mi yoksa zannî bir şekilde mi kapsadığı hususunda usûlcüler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

1.1. FUKAHÂ YÖNTEMİNE MENSUP USÛLCÜLERE GÖRE ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİ

Genel olarak fukahâ yöntemine mensup usûlcülerin, âm lafzın kapsadığı bütün fertleri içerdiği yönünde bir görüşü benimsedikleri kabul edilmektedir. Fakat bu kelimelerin bütün fertlerine kat‘i olarak şâmil gelip gelmeyeceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kerhî, Cessâs, Debûsî ve Pezdevî gibi Hanefî usûlcülerin çoğuna,²⁰ Mu‘tezilî âlimlere, Hanbelîlerden İbn Akil’e (öl. 769/1367), Zâhirîlere ve Mâlikî usûlcülerden

14 - Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, 96; Serahsî, *Usûl*, 1/132; Zerkeşî, *Bahru’l-muhît*, 3/18-20, Mustafa Saidhan *Eserü’l-ihtilâf*, 302; Ferhat Koca, *Tahsîs*, 114.

15 - Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *İhkâm fi usûli’l-ahkâm* (b.y: yy, ts.), 3/97-98, 118

16 - Şîrâzi, *Lüma*, 72; Teftâzânî, *Şerhu’t-telvîh*, 1/40-41; Zerkeşî, *Bahru’l-muhît*, 3/26; Saidhan, *Eserü’l-ihtilâf*, 205; Koca, *Tahsîs*, 115.

17 - Hûd 11/6.

18 - Âl-i İmrân 3/97.

19 - Saidhan, *Eserü’l-ihtilâf*, 204; Koca, *Tahsîs*, 87-88.

20 - Cessâs, *Füsûl*, 1/100-101; Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, 96; Pezdevî, *Usûlu’l-Pezdevî*, 59; Serahsî, *Usûl*, 1/132. Şâtîbî, *Muvâfakât*, 4/46

Şâtıbî'ye (öl. 790/1388) göre âm lafzın tüm fertlerine delâleti hâs lafzın delâleti gibi kat'idir. Her ne kadar İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğu ileri sürülse de aslında bu anlayış onun istinbat yöntemine aykırı düşmektedir. Zira ona göre âm lafızların delâleti zannî olduğundan haber-i vâhid ve kıyasla tahsis edilebilmektedir.²¹

Tahsis edilmedikçe âm lafzın bütün fertlerine delâletinin kat'i olduğunu savunan usûlcülere göre kat'iyetten kastedilen şeyin âm lafzın hiçbir surette tahsis edilemeyeceği hususu değildir. Bu usûlcülere göre âm lafzın tahsis edilmesi mümkün olmakla birlikte yalnız bu durum bir delille sabit olabilir. Söz konusu görüşte olan usûlcülere göre "âm lafzın tahsise muhtemel olması nedeniyle kesinlik ifade etmeyeceği" şeklindeki iddialar delilsiz birer sözdür. Zira bahsi geçen usûlcülere göre delil bulunmadan, ihtimal vehmiyle âm lafızların delâletini zannî kabul etmek uygun değildir.²²

Âm lafzın kapsadığı bütün fertlerine kat'i bir şekilde şâmil geldiğini kabul eden âlimlere göre âm sözcükler bütün fertlerini kapsasın diye bir defada vaz' olunmuşlardır. Âm lafzın bütün fertlerini kapsamaması onun hakiki anlamı olduğundan, kullanıldığında öncelikli olarak bu hakiki anlamda anlaşılması gerekmektedir. Tahsis edildiğine ya da sadece bazı fertlerine delâlet ettiğine dair bir delil bulunmadıkça emir, nehiy ve haber olması fark etmez âm lafzı hakiki anlamından başka mânalara yormak doğru değildir. Dolayısıyla herhangi bir delil olmaksızın sırf tahsis ihtimalinden dolayı âm lafzın delâletini zannî kabul etmek iltifat edilecek doğru bir görüş değildir.²³

Delil bulunmadığında âm lafızların umûma delâletinin kat'i olduğunu iddia eden usûlcüler bu kelimelerin normalde kapsamına giren bütün fertlere şâmil gelmesi için konulduğunu ve bunun aksini gösterir bir delil bulunmadıkça da bu mânaları kapsadığının kabul edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre herhangi bir kelime nasıl ki mecaz anlamına değil de öncelikli olarak hakiki anlamına delâlet ediyorsa tahsis edildiğine dair bir delil olmadığı sürece âm kelime de kat'i şekilde umûma delâlet eder. Aksi halde dildeki sözcüklerle ortak bir paydada buluşup anlaşabilmek ve iletişim sağlayabilmek mümkün olmayacaktır. Âm bir kelimenin kapsadığı mânaları delil olmadan daraltmak açık olmayan gizli ve belirsiz bir iradeyle hareket etmektir. Hâlbuki bâtinî irade şekli sübjektif olduğundan herkes tarafından kabul edilebilir bir delil olarak görülmemektedir. Zira gaybı ancak Allah bilir bizler onu bilmekle mükellef olduğumuzdan gizli irade ifadeleriyle hareket edilmesi uygun değildir. Gizli bir iradeyle hareket etme isteği hem muhal bir teklife hem de kanun koyucunun lafızlardan kastettiği gayelerin karıştırılmasına yol açabilir. Bu da mükellefe gücünün üzerinde bir teklifte bulunmak olur ki bu durum da Şâri'in açık beyanları ve maksatlarıyla uyuşmamaktadır.²⁴

Hanefî usûlcülerden Sadrüşşerîa'ya göre âm lafzın tahsise muhtemel olma hususunun yaygın olması onun delâletindeki kat'iliğe etki etmeyeceğinden onun tahsisinin de ancak âm lafza bitişik bir sözle olması gerekir. Hâlbuki bu da naslarda çok az karşılaşılan bir durumdur.²⁵ Tefâtânî (öl.792/1389) bu görüşe itiraz ederek âm lafızların muttasıl, müstakil ve müterâhi bir delile dayalı olarak birçok tahsis örneğinin bulunduğunu ayrıca bu durumun yaygın olmasından dolayı Sadrüşşerîa'nın bu konudaki muttasıl bir delille tahsis edilebileceği iddiasının vehim olduğunu ileri sürer. Zira nasıl ki mecaz ihtimali has lafızların delâletinin kat'iliğine hâlel getirmiyorsa âm lafızların tahsis edilebilme olasılığı da onların delâletinin kat'iliğine zarar vermez.²⁶

21 - Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Muhammed Şakir (Beirut; Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, t.s.), 53-62; Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 96; İbn Hazm, *İhkâm*, 3/97-98, 118; Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, 59; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 4/46; Koca, *Tahsis*, 115.

22 - Cessâs, *Füsûl*, 1/100-101; Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 96; Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, 59; Serahsî, *Usûl*, 1/132.

23 - Cessâs, *Füsûl*, 1/100-101; Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 96; Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, 59; Serahsî, *Usûl*, 1/132; Bir karîne olması durumunda karînenin delâletine göre emir ve nehyin gelebileceği farklı durumlar için bkz. Mesut Yiğit, *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurları*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 85-86.

24 - Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-usûl*, 16; Zeydân, *Vecîz*, 317; Saidhan, *Eserü'l-ihtilâf*, 205; Koca, *Tahsis*, 116.

25 - Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-usûl*, 16.

26 - Tefâtânî, *Şerhu'l-telvîh*, 1/40-41.

1.2. MÜTEKELLİMİN YÖNTEMİNE MENSUP USÛLCÜLERE GÖRE ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİ

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi aralarında Hanefî âlimlerin çoğunun yer aldığı bir kısım usûlcüye göre tahsîs edildiğine dair bir delil bulunmayan âm lafzın bütün fertlerini kapsadığına dair delâleti kat'îdir. Diğer yandan Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî usûlcülerle Hanefî âlimlerden Mâturidî (ö.333/944) ve onu takip eden Semerkantlı usûlcülerden oluşan cumhura göre ise tahsîs edilmemiş âm lafzın hem tahsîsten önce hem de tahsîsten sonra kapsadığı bütün fertlerine delâleti zannîdir.²⁷ Bu usûlcülere göre âm lafızlarda genel ve yaygın olan uygulama onların tahsîs edilmesidir. Hatta onlara göre bu durum usûlcüler arasında yaygın bir anlayış olduğundan bunu “Tahsîs edilmemiş hiçbir âm lafız yoktur.” şeklinde darbı mesel haline getirmişlerdir. Bundan dolayıdır ki tahsîs ihtimalini gidermek için âm lafızlar “كل” ve “اجمعين” sözcükleriyle tekit edilmektedir. Şayet tahsîs ihtimali olmasaydı bu kelimelerle tekit edilmelerine ihtiyaç duyulmazdı. Âm lafzın tahsîsinin yaygın ve genel bir uygulama olması hasebiyle onun tahsîs edilme ihtimali bir vehim ve yanılğı olmaktan çıkıp kesine yakın bir hal olmaktadır. Bu nedenle âm lafzın istiğrâk yani kapsadığı bütün bireylerine delâleti kat'î değil zannîdir. Ayrıca konuyla ilgili sahâbe, tâbiîn ve müctehid âlimlerin uygulamaları da araştırılıp incelendiğinde vakıanın kendi görüşlerini desteklediğini iddia etmektedirler.²⁸ Onlara göre şer'î naslar tetkik edildiğinde âm olarak gelen lafızların çok azının tahsîs edilmeyip umûm üzere bırakıldığı görülmektedir. Örneğin nakledildiğine “Birtakım insanlar onlara, “İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun” dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” diye cevap verdiler.”²⁹ âyetinde geçen birinci “insanlar/en-nas” kelimesiyle Nuaym b. Mesud (ö. 30/650), ikinci “insanlar/en-nas” sözcüğüyle Mekkeliler kastedilmiştir. Şayet âm lafzın kapsamına giren bütün fertlerine delâleti kat'î olsaydı âyeti kerimede “insanlar/en-nas” lafzıyla tek bir bireyi ifade için “en-nas” kelimesi kullanılmazdı.³⁰ Saydığımız bu hususlar âm lafzın kapsadığı bütün bireylerine delâleti hususunda şüphe oluşturduğundan artık onun delâletinin zannî oluşuyla ilgili özel bir delil getirmeye ihtiyaç duyulmaz. Şayet âm lafzın kapsadığı bütün fertlerine delâleti kat'î olsaydı sahâbe, tâbiîn ve müctehid imamlar; Kur'ân'ın âm lafızlarını tahsîs eden âhâd haber aktarmaz ve kıyasta bulunmazlardı.

2. FUKAHÂ VE MÜTEKELLİMİN EKOLÜNE MENSUP USÛLCÜLERİN ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİYLE İLGİLİ ANLAYIŞLARININ USÛL VE FÜRÛ-I FIKHA ETKİSİ

Tahsîs edilmemiş âm lafızların kapsadıkları bütün fertlere şâmil geldiği yukarıda açıklanmıştı. Bazen bir delil ve emareden dolayı âm lafzın bazı fertlerine delâleti söz konusu olabilir. Âm lafızların bir delil sebebiyle sadece belirli fertlerini kapsamasına tahsîs denmektedir. Tahsîs kelimesi sözlükte “belirlemek, bir şeyi kendisiyle ortak olmayan diğer şeylerden temyiz etmek, ayırmak, özgülemek” anlamına gelmektedir.³¹ Hanefî ve mütekellimîn usûlcülerin görüşleri detaylı bir şekilde incelendiğinde fukahâ metodunu benimsemiş usûlcülere göre tahsîs “mukârin ve müstakil bir delille âm bir lafzın anlamını, kapsadığı bazı fertleriyle sınırlama”, mütekellimîn usûlcülere göre de “ister mukârin, müstakil olsun ister mukârin ve müstakil olmasın herhangi bir delille âm bir lafzın anlamını kapsadığı bazı fertleriyle sınırlama” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tahsîs ıstilahî olarak “âm bir lafzın mânasının bir delil vasıtasıyla kapsamına giren bireylerden bir kısmıyla sınırlandırılması” şeklinde ifade edilebilir.³²

27 - Şirâzi, *Lüma*, 72; Ebû Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl fi ahkâmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdullah el-Cubûrî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989), 143; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-'Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali (Riyad: 1414/1993), 2/527; Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/40-41; Zerkeşi, *Bahru'l-muhît*, 3/26; Saidhan, *Eserü'l-ihtilâf*, 205; Koca, *Tahsîs*, 115.

28 - Cüveynî, *Burhan*, 1/427; Alî b. Muhammed el-Âmidî, *İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Riyad: Dâru's-Samî'î, 1424/2003), 2/394 Zerkeşi, *Bahru'l-muhît*, 1/248.

29 - Âl-i İmrân 3/173.

30 - Âmidî, *İhkâm*, 2/349.

31 - Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, et-Ta'rîfât (Kahire: Dâru'l-Fadîle, t.s.), “Tahsîs”, 48; Ferhat Koca, “Tahsîs” Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 432-434 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/432.

32 - Cürcânî, *Ta'rîfât*, “Tahsîs”, 48; Zeydan, *Vecîz*, 310; Saidhan, *Eserü'l-ihtilâf*, 206; Koca, *Tahsîs*, 181; “Tahsîs”, 39/432.

Naslarda geçen âm lafızların delâleti konusunda fukahâ ve mütekellimîn usûlcülerin sahip oldukları görüşler, hükmün tespiti ve nasların yorumlanması konusunda usûl ve furû meselelerine farklı şekillerde yansımıştır. Âm lafızların bütün fertlerine delâletinin kat'î olduğunu kabul eden usûlcüler Kur'ân'ın âm lafızlarının âhâd haber ve kıyasla tahsîs edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Onlara göre sübûtu kat'î olduğundan Kur'ân âyetleri, zannî olan haber-i vahid ve kıyasla tahsîs edilemezler. Ayetler sadece sübûtu kat'î olan Kur'ân ve mütevatir sünnetle tahsîs edilebilir. Hanefî usûlcüler meşhur haberi de sübûtu kat'îye yakın olarak kabul ettiklerinden meşhur haberlerle de Kur'ân âyetlerinin tahsîsini uygun görürler. Bu usûlcülere göre âm lafızlar kat'î delillerle tahsîs edildikten sonra ikinci bir kez zannî delillerle tahsîs edilebilirler. Zira kat'î delil durumunda bulunanlar bir kez tahsîs edildiğinde artık zannî hale dönüşürler. Bu nedenle tahsîs edilmiş Kur'ân'ın âm lafızları daha sonra âhâd haber ve kıyasla tahsîs yoluna gidilebilir. Fakat tahsîsten önce Kur'ân'ın âm lafızları zannî kabul edilen delillerle yoruma tabi tutulamazlar.³³

Mütekellimîn ekolüne mensup usûlcülerin çoğuna göre âm lafızların bütün fertlerine delâleti zannî olduğundan zannî delil olan haber-i vâhidin, kıyas ve örflerle tahsîs edilmeleri mümkündür. Hatta Kur'ân'ın âyetlerinden getirdikleri bazı örneklerle âm lafızların akılla da tahsîs edilebileceğini iddia ederler. Onlar bu yolla İslam hukukuna dinamizm sağlamayı amaçlamaktadırlar. Fukahâ ve mütekellimîn usûlcülerin âm lafızların delâletiyle ilgili ileri sürmüş oldukları bu görüşler nihayetinde çok sayıdaki fıkhî görüşlerine yansımış bu da birçok konuda farklı hüküm vermelerine yol açmıştır.³⁴

2.1. ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİN USÛLE ETKİSİ

Âm lafızların delâletiyle ilgili farklı görüşler ileri süren fukahâ ve mütekellimîn usûlcüler bu anlayışlarından kaynaklı olarak konuyla ilgili bazı yöntem farklılığına sahip olmuşlardır. Nitekim âm lafızların delâletini kat'î kabul eden fukahâ ekolüne mensup usûlcüler Kur'ân'ın âm lafızlarının delâleti kat'î olduğundan zannî olan âhâd haber ve kıyasla tahsîs edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Hanefî usûlcüler Kur'ân'ın âm lafızlarının tahsîs edilebilmesi için onu tahsîs edecek delilin müstakil olmasını ve ayrıca muttasıl yani bitişik bulunmaması gerektiğini söylerler. Onlara göre aynı cümle içinde yer alan veya kendinden önceki sözün bir parçası konumunda bulunan istisna, şart, sıfat ve sair ifadeler beyan özelliğine aykırı olduklarından tahsîs sayılmazlar. Zira bu usûlcülere göre müstakil delilin kendisinin bizzat bir anlam ve hüküm ifade ediyor olması gerekmektedir.³⁵ Ayrıca Hanefî usûlcülere göre tahsîs edecek delilin âm lafza mukârin olması gerekmektedir. Şayet tahsîs delili âm lafızla bir arada olmazsa bu durumda delil muhassıs değil nâsihtir. Yani burada tahsîs işlemi değil nesih söz konusu olur.³⁶

Kat'î olan delillerin ilkten zannî delillerle tahsîs edilemeyeceğini savunan Hanefî usûlcüler kendi görüşlerini desteklemek için Ömer'den (r.a) rivayet edilen Fatıma bnt Kays (r.a) olayını aktarmaktadırlar. Bu haberde Fatma bnt. Kays (r.a) “Kocasının kendisini boşamasından dolayı iddeti sırasında Hz. Peygamber'in kendisi için ne nafaka ne de mesken hiçbir şeye hükmetmediğini söylemesi üzerine Ömer de (r.a) “Hz. Peygamber'in sözünü hatırlayıp hatırlamadığı bilinmeyen bir kadının rivayetine bakarak Allah'ın kitabını ve Resulünün sünnetini terk edemeyeceğini belirterek, konuyla ilgili “O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın.”³⁷ âyetinin umûm ifadesine göre mesken ve nafakaya hükmetmiştir.”³⁸

Mütekellimîn usûlcülerle bir kısım Hânefi usûlcüye göre tahsîs delilinin âm lafızla beraber gelmesi yani ona mukârin olması şart değildir. Mütekellimîn usûlcülere göre tahsîs delilinin farklı yerde gelmesi durumunda âm lafızla amel edilmeden önce tahsîs edilmiş olması zorunlu değildir. Ayrıca bu usûlcüler âm lafzın delâletinin zannî olduğu ön kabulünden hareketle tahsîs edecek delilin ister âm lafza bitişik ister on-

33 - Cessâs, *Füsûl*, 1/211; Serahsî, *Usûl*, 1/133-134; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/429-434.

34 - Zerkeşi, *Bahru'l-muhît*, 361 vd.; Zeydan, *Vecîz*, 311; Ferhat Koca, *Tahsîs*, 118.

35 - Koca, *Tahsîs*, 183.

36 - Cessâs, *Füsûl*, 1/250-251; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/453-459; Zeydan, *Vecîz*, 310.

37 - Talâk 65/6.

38 - Müslim, *Sahih*, “Talâk, 36-54; Saidhan, *Eserü'l-ihtilâf*, 207.

dan müstakil olsun onu beyan eder durumda olduğu sürece âm lafzı tahsîs edebileceğini iddia etmişlerdir. Nitekim bu görüşü benimsemiş olan usûlcülerin bu tutumları dilbilimcilerin âm lafızlarla ilgili kullanımlarına uygun düştüğünden daha isabetli olduğu ileri sürülmüştür. Zira âm lafızların delâleti ve onun tahsîsi konusu dille ilgili bir mesele olması hasebiyle bu gerekçenin doğruluğunu kabul etmek onlara göre yanlış bir yaklaşım değildir.³⁹

Âm lafızların haber-i vâhid ve kıyasla tahsîs edilebileceğini savunan usûlcüler kendi görüşlerini desteklemek için sahâbeden konuyla ilgili birçok örnek aktarmışlardır. Misallerden biri “Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı.”⁴⁰ âyetinde geçen “وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ” ifadesini Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’den rivayet ettiği “Bir kadın halasının ve teyzesinin üzerine nikâhlanamaz.”⁴¹ “لَا تُنكِحُ الْمَرْأَةَ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَئِهَا” rivayetiyle sahâbe tarafından tahsîs edilmesidir. Nitekim âyette “bunlardan başka size helal kılındı” sözü umûm ifade ettiğinden kadının “hala ve teyze”sini de kapsamaktadır. “Kadın halası ve teyzesi üzerine nikâhlanamaz” şeklinde rivayet edilen hadisle âyet tahsîs edilerek “kadının hala ve teyzesi” âyetin umum ifadesinin kapsamından çıkarılmıştır. Sahâbe tarafından kabul edilen bu rivayetle, Kur’ân’ın âm lafızlarının âhâd haberle tahsîs edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu usûlcüler Hanefî âlimlerin aleyhte aktardıkları Ömer’in (r.a) Fatma bnt. Kays ile ilgili ifadelerinin nakledilen haberin sıhhatine yönelik olduğunu yani haber-i vâhidin tahsîs delili olarak kullanılamayacağına yönelik olmadığını söylemektedirler.⁴²

Bu konuyla ilgili tartışılan bir diğer husus da âm ifadelerle amel edebilmek için öncesinde tahsîs delilinin araştırılmasının gerekli olup olmadığı konusudur. Fukahâ ekolüne mensup usûlcülerin çoğuna ve mütekellimîn metodunu benimsemiş usûlcülerden Ebû Bekir Sayrafî (öl. 330/941), Fahreddin Râzî, Kâdî Beydâvi (öl. 685/1286), İbn Akîl (öl. 513/1119), İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ve Zâhirilere göre tahsîs delilinin bulunup bulunmadığını araştırmadan âm lafızla amel etmek uygundur.⁴³ Çünkü âm lafzın vazolunmasının amacı umûm ifade etmek olduğu için onun bu mânada kullanımı asıl; tahsîs edilmiş olması ise tali olacaktır. Bu nedenle ayrıca bir tetkike gerek yoktur. Zira bir konu hakkında şer’i bir delil mevcut ise onunla amel etmek için beklemek anlamsızdır.

İbn Süreyc (öl. 306/918), Ebû Said İstahrî (öl. 328/940), Ebû İshak Mervezî (öl. 340/951) ve Ebû İshak Şîrâzî (öl. 476/1083) gibi mütekellimîn usûlcülerin çoğunluğuyla diğer bazı usûlcüler âm lafızla amel etmeden önce onun bir delille tahsîs edilip edilmediğinin araştırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu usûlcülere göre âm lafızların hem umûm hem de husûsa muhtemel olmasından dolayı onun mutlak bir biçimde bütün fertlerine şâmil geldiğini söylemenin kesin olmaması hasebiyle amelden önce tahsîs delilinin bulunup bulunmadığı hususunda araştırılma yapılması gerekmektedir. Bu usûlcüler âm lafzın tahsîs ihtimalinin hakikatin mecaza ihtimalinden daha fazla ve ondan daha kuvvetli olduğunu iddia etmişlerdir. Zira âm lafzı tahsîs etmek, mecazın aksine onu vazolunduğu mânadan çıkarmadığından tahsîs için delil araştırmasının daha uygun olacağı görüşünü savunurlar.⁴⁴

2.2. ÂM LAFIZLARIN DELÂLETİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİN FÜRÛ-I FIKHA ETKİSİ

Usûlcülerin âm lafızların delâletinin kat’i ve zannî oluşuyla ilgili anlayışları birçok fürû-ı fıkıh meselelerine yansımıştır. Bu farklılığın sonucu olarak Hanefî ve Şâfiî fakihler aynı meselelerde değişik hükümler vermişlerdir. Çalışmanın bu bölümünde âm lafızların delâletiyle ilgi görüş ayrılığının nasları yorumlamadaki pratik sonuçlarıyla ilgili bazı örnekler verilmeye çalışılacaktır.

39 - Zerkeşi, *Bahru’l-muhît*, 361 vd.; Zeydan, *Vecîz*, 310; Koca, *Tahsîs*, 184-185

40 - Nisâ 4/24.

41 - İbn Mâce, *Nikah*: 31; Tirmizî, *Nikah*: 31.

42 - Zerkeşi, *Bahru’l-muhît*, 361 vd.; Zeydan, *Vecîz*, 319; Saidhan, *Eserü’l-ihtilâf*, 207-208.

43 - İbn Hazm, *İhkâm*, 3/97-98, 118; Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *et-Tebşıra fî usûli’l-fikh* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1403/1983), 119-121; Takıyyüddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye, *el-Müsevvede fî usûli’l-fikh* (Kahire: Matba’u’l-Medenî, ts.), 99; Râzî, *Mahsûl*, 3/21-23; Koca, *Tahsîs*, 190-191.

44 - Şîrâzî, *Lüma*, 72; *Tebşıra*, 119-121; Koca, *Tahsîs*, 192-193.

Âm lafızların delâletiyle ilgili görüş farklılıklarının yansımalarından biri namazda Fâtiha suresinin okunmasının hükmüyle ilgilidir. Hanefî fakihlere göre namazda Fâtiha suresini okumak vâcip⁴⁵ Şâfîlere göre ise farzdır. Hanefîler bu görüşlerini “Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.”⁴⁶ âyetinin umûm ifadesine dayandırmaktadırlar. Onlara göre “Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.” âyetini kayıtlayan güçlü bir delil bulunmadığından âyetten namazda Fâtiha suresinin değil Kur’ân denebilecek bir miktarın okunması anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân’ın umûm ifade eden âyetine göre Fâtiha suresinin okunması değil Kur’ân’dan Kur’ân sayılabilecek kadar bir kısmın okunması farz, âhâd yolla rivayet edilen “Fâtihasız namaz yoktur.”⁴⁷ hadisi de vücutta delâlet ettiği için Fâtiha suresinin okunması vâciptir.⁴⁸ Hanefî fakihler âyette geçen ifadenin umûm ifade edişi ve ayrıca onu tahsîs eden kat’i bir delilin olmayışı nedeniyle şümulü üzere yorumlanması gerektiğini söylemektedirler. Onlara göre cumhurun tahsîs edici olarak ileri sürdükleri delil kuvvet açısından Kur’ân’la aynı derecede olmadığından onun anlamını sınırlayamamaktadır. Bunun yanı sıra farz oluşu, sübûtu kat’i olan Kur’ân nassıyla tespit edilen bir hükmün üzerine haber-i vâhidle bir ziyade yapılamayacağını iddia ederek namazda Fâtiha suresini okumanın farz değil vâcip olduğunubelirtmişlerdir.⁴⁹

Âm lafzın delâletini zannî olarak kabul eden fakihlere göre sübûtu kat’i olmayan âhâd haberle delâleti zannî olan Kur’ân âyeti tahsîs edilip hüküm ona göre verilebilir. Bu görüşe sahip olan fakihlerin çoğu namazda Fâtiha suresinin okunmasını farz olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁰ Bu nedenle cumhura göre namazda Fâtiha suresini okumayan kimsenin namazı geçersiz sayılır. Nevevî (ö. 676/1277) ve Hâtib Şirbinî (ö. 977/1570), Hanefî fakihlerin namazda Fâtiha suresini okumanın farz değil vâcip oluşuna yönelik görüşleriyle ilgili “Fâtiha’yı okumayanın namazı yoktur.”⁵¹ ve “Fâtiha okunmayan namaz yeterli değildir.”⁵² hadislerini aktardıktan sonra ilgili âyetin yorumuyla ilgili üç ihtimalin bulunduğunu ifade etmektedirler. “Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.”⁵³ âyeti birinci yoruma göre gece namazı ile ilgili olup namazda okunacak şeyin tayini ve miktarı ile ilgili değildir. İkinci ihtimale göre bu ayet ve “daha sonra “Kur’ân’dan sana kolay geleni oku!”⁵⁴ hadisiyle kastedilenin Fâtiha suresi olabileceğini söylemektedirler. Nevevî, zikri geçen hadisin zayıf olduğunu ve namazda Fâtihanın okunması gerektiğiyle ilgili birçok rivayetin bulunduğunu aktarmaktadır. Üçüncü muhtemel yoruma göre ise bu hüküm Fâtiha suresini henüz okuyamayan kişi hakkında geçerlidir.⁵⁵ Şâfî usûlcü Zerkeşî, Hanefî âlimlerin Kur’ân’ın nassına ziyade ve nesih meselesine işaretlerle namazda Fâtiha suresinin okunmasının tespitiyle ilgili meselede birçok sahih hadisi reddettikleri

45 - Fakihlerin çoğunluğu vâcip kavramını farz ile aynı mânada kullanmaktadırlar. Hanefîler ise bir fiilin yapılmasının kesin ve bağlayıcı bir şekilde istendiğini gösteren delil kat’i ise bunu farz, zannî ise vâciple ifade ederler. Daha geniş bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Vâcip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/410.

46 - el-Müzzemmil 73/20.

47 - Tirmizî, “Mevâkit”, 69

48 - Burhânuddîn Ebû Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyetü'l-mübtedî* (Karaçi: İdâretü'l-Kur’ân ve ‘Ulûmî'l-İslamiyye, 1418), 1/319; Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr lita ‘lîli’l-muhtâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye,), 1/56.

49 - Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Temhîdu’l-fusûl fi’l-usûl, thk. Abdullah b. Süleyman b. Âmr (Mekke: Câmi’atü’l-Ümmü’l-Kürâ, 1431), 476; Kitâbu’l-mesbûl* (Beyrut: Dâru’l-Ma ‘rife, ts.) 1/19; Merve Özdemir Özaykal, Kur’ân’ın Umûm Bildiren İfadelerinin Haber-i Vâhidle Tahsîsi Konusundaki Usûlî Tartışmalar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 31, 2018, (s. 203-229) 226.*

50 - Sahnûn b. Said es-Sennûhî, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1415/1994), 1/163-164; Şemsüddîn Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme, *eş-Şerhü’l-kebîr* (Cizze: Hicr, 1414/1993), 3/439; Ebû Zekerîya Muhyiddin b. Şeref en- Nevevî, *Kitâbu’l-Mecmû’ şerhu’l-muhezzeb* (Cidde: Mektebetü’l-İrşâd, t.s), 3/317-318.

51 - Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Ezân”, 95 (No. 756).

52 - Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Salât”, 395.

53 - el-Müzzemmil 73/20.

54 - Buhârî, “Ezân”, 95 (No. 757).

55 - Nevevî, *Mecmû’*, 3/317-318; Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc* (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1418/1997), 1/240-241.

gerekçesiyle onları eleştirmektedir. Ayrıca bu tutumlarıyla bazı konularda haber-i vâhidi kullanarak kendileriyle çeliştiklerini iddia etmektedir. Ona göre mestlerin üzerine mesh edilebilmesi ve nebizle abdest alınabileceği konularındaki hadislerle hüküm veren Hanefiler, Kur'ân'ın nassına ziyade ve onun **âm** ifadelerinin tahsîsi konusunda kendi anlayışlarıyla uyumlu hareket etmemişlerdir. Zerkeşi'ye göre Hanefiler bu tutumlarıyla bazı meselelerde kıyasla çelişmeyen hadisleri terk ettikleri gibi bazen de kıyasa muhalif hadislerle amel etmişlerdir.⁵⁶

Âhad haberle Kur'ân'ın âm lafızının tahsîsiyle ilgili Hanefî fakihlerle Şâfiî fakihler arasındaki usûlî görüş farklılığından kaynaklı bir diğer ihtilaflı fikhî mesele ise kesim yapılırken Allah adının kasten zikredilmediği hayvanın etinin hükmü konusudur. Hanefî fakihler "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin! Kuşkusuz bu büyük günahdır."⁵⁷ âyetinin âm bir ifade olduğunu, dolayısıyla anlamının haber-i vâhidle tahsîs edilemeyeceğini söylemişlerdir. Bu nedenle onlara göre kesim esnasında kasıtlı olarak besmele çekilmeyen hayvanın eti yenmez. Hanefî fakihler kesim sırasında Müslüman veya ehl-i kitap kimseler tarafından besmele çekilmesinin unutulması durumunda ise kesilen hayvanın etinin yenebileceğini zira besmele çekmeyi kasıtsız bir biçimde unutmayı, kesim işleminde besmeleyi zikir olarak değerlendirmişlerdir. Merğînânî'ye göre kesilen hayvanın etinin helal oluşu, kesen kişinin milletine yani dinine göre değişmektedir. Bunun yanı sıra Hanefî fakihler kesim sırasında besmele çekmeyi unutarak kesimde bulunan kişinin kestiği hayvanın etinin yenebileceğini belirtmelerine rağmen bu kimselerin aktarılan hadislerle âyetin kapsamından tahsîs edildiklerini kabul etmezler. Onlara göre âyetin âm ifadesi tahsîs edilmeyip âyet umûmu üzere delâlet etmeye devam etmektedir.⁵⁸

Buna mukabil başta İmam Şâfiî (ö. 204/820) olmak üzere Şâfiî fakihler kesim sırasında besmele ister kasıtlı ister kasıtsız terkedilsin kesilen hayvanın etinin yenebileceğini söylemişlerdir. Zira onlara göre hayvan kesimi sırasında besmele çekmek farz değil sünnettir. Bu konuda İmâm Şâfiî, Berâ b. Âzib ve Ebû Hüreyre'den nakledilen "Müslüman, ister besmele çeksün ister çekmesin, hayvanı Allah Teâla'nın adı üzere keser"⁵⁹ hadisi ve Hz. Ayşe'den aktarılan, "Rasûlullah'a 'Yeni müslüman olmuş bir topluluk bize et getiriyor. Fakat biz bunların besmele çekip çekmediğini bilmiyoruz. Ne yapmamızı emredersin?' diye sorduk. Rasûlullah 'Siz besmele çekip yiyin', buyurdu"⁶⁰ haberini aktararak söz konusu âyetin bu hadislerle tahsîs edildiğini belirtmiştir. Şâfiî fakihlerden Remlî (öl. 1004/1596) kesim sırasında besmele çekmenin kesimin bir şartı olmadığını; zikri geçen âyette kastedilenin de müşriklerin kendi putlarını anarak onlar için kestiği hayvan etlerinin olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla ister kasıtlı olsun ister kasıtsız olsun Müslüman ve ehl-i kitap kimselerin kesim sırasında besmeleyi ihmalleri/terkleri durumunda kestikleri hayvanın etinin haram olmayacağını söylemektedir.⁶¹

Hanefî fakihlere göre zinâ, kısâs, yol kesme ve dinden dönme gibi bir nedenden dolayı ölüm cezasına çarptırılan bir kişi şayet kaçıp Harem'e sığınırorsa orada öldürülmez ayrıca oradan çıkmaya zorlamak için kendisine fiili olarak eziyet edilmez. Onlar bu hükme "Oraya giren emniyette olur."⁶² âyetinin âm ifadelerinden yola çıkarak varmışlardır. Hanefî âlimlere göre bu âyet umûma delâlet etmektedir ve ayrıca onu tahsîs edecek kat'i bir delil bulunmamaktadır. Ayrıca daha önce tahsîs edildiğine dair bir delil olmadığından haber-i vâhid ve kıyasla da tahsîs edilememektedir. Bu nedenle bir kimse ölüm cezasını gerektiren herhangi

56 - Zerkeşi, *Bahru'l-muhît*, 4/147.

57 - el-En'am 6/121.

58 - Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/432; Merğînânî, *Hidâye*, 7/120; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'iu's-sanâ'i fi tertibi's-şerâ'i* (Beyrut: Dâru Kütubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/46.

59 - Bu rivayeti Abdülazîz el-Buhârî İmam Şâfiî'nin aktardığını söylemesine rağmen yaptığımız araştırmada Şâfiî kendi ifadesi olarak söylemekte hadis olarak nakletmemektedir. Bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Hassân Abdulmennan (Riyad. Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.), 3/593; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/430-431.

60 - Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd* (Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.), "Dehâyâ", 19, (No. 2831).

61 - Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Hassân Abdulmennan (Riyad. Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.), 3/593, 609, 621; Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabi, 1413/1992), 8/119.

62 - Âl-i İmrân 3/97.

bir suç işleyip Harem'e sığınırsa âyetin umûm ifadesi gereği orada öldürülemez. Ancak onu ordan çıkmaya zorlamak için onunla oturup konuşulmaz, kendisiyle alışveriş yapılmaz, yemek ve suya erişimi engellenir.⁶³

Şâfiî fakihlerin içinde yer aldığı cumhura göre ölüm cezasını gerektiren bir suç işleyen kişi Haremde dahi olsa cezası infaz edilir. Onlara göre bu kimselerin Harem bölgesinde cezalandırılmaması yönünde görüş bildiren Hanefîlerin kanaatleri birkaç açıdan isabetli değildir. Nevevî, "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş..."⁶⁴ ve "Onları yakaladığınız yerde öldürün..."⁶⁵ âyetlerinin umûm ifade ettiğini dolayısıyla Harem'in suçlunun öldürülmesini engellemeyeceğini ve orda bulunan yılan ve akrebin öldürülmesinde olduğu gibi suç işleyip oraya sığınan kişi de suçunun cezası olarak orada öldürülebilir. Zira ölüm cezasını gerektiren bir suçu işleyen kişinin cezasının burada infaz edilmesi, yılan ve akrebin kara av hayvanlarından istisna edilerek öldürülmelerinin uygun görülmesi gibidir.⁶⁶ Ayrıca Şirbinî, Mekke'nin fethi sırasında şehre giren Hz. Peygamber'e İbn Hatal'ın Kabe'nin örtülerine sarılı olduğu haber verilince Hz. Peygamber'in "onu öldürün"⁶⁷ diye buyurduğunu aktararak bu hadisin ve aynı mânaya gelen diğer haberlerin umûma delâlet eden âyeti tahsîs ettiğini söylemektedir. Kısasın geciktirilmeden uygulanması gereken cezalardan olması hasebiyle bunun Harem'de dahi olsa uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir.⁶⁸ Bunlara ek olarak Zencânî (öl. 656/1258), İmam Şâfiî'nin "Oraya giren emniyette olur."⁶⁹ âyetini celi kıyasa başvurarak tahsîs ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre Şâfiî Harem dışında bulunanlarda olduğu gibi cezanın infazını engelleyecek bir ihtimalin olmayışı ve Harem'e sığınmayla kul haklarının düşürülmesi arasında bir münasebetin bulunmayışı dolayısıyla buraya sığınan suçlunun cezasının orada uygulanacağı yönünde görüş belirtmektedir.⁷⁰

Âm lafızların delâletinin kat'i veya zannî oluşuyla ilgili ihtilaflardan bir diğeri zimmî birisini öldüren Müslümanın kısas edilemeyeceği meselesidir. Hanefîler dâhil bütün fakihler harbî olan kâfirî öldüren bir Müslümanın kısas edilemeyeceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Buna karşılık fakihler zimmî bir kâfire karşılık Müslüman birinin öldürülmesi konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Hanefî fakihlere göre "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı."⁷¹ "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."⁷² ve "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş..."⁷³ âyetlerinin umûm ifadelerine göre Müslüman biri zimmî bir kâfir karşılığında öldürülebilir. Zira bu âyetlerin ibareleri umûm ifade etmekte ve onu tahsîs eden kat'i bir delil de bulunmamaktadır.⁷⁴ Ayrıca Hanefî fakihler kısasta din veyahut vatandaşlıkta denkliğin yeterli olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre "Hiç bir mümin herhangi bir kâfir(i öldürmesin)e karşılık öldürülmez ve ahid (güvence) sahibi (kâfir) ahdi (süresi) içinde öldürülmez."⁷⁵ rivayette geçen "Hiç bir mümin herhangi bir kâfir(i öldürmesin)e karşılık öldürülmez" ifadesi harbî olanlar hakkındadır. Zimmî olanlar ise Müslümanlar tarafından haksız yere öldürüldüklerinde kısas edilirler. Zira rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadiste "Hz. Peygamber'e sözleşme yapıl-

63 - Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/433.

64 - el-Mâide 5/45.

65 - el-Bakara 2/191.

66 - Nevevî, *Mecmu'*, 20/395; Şirbinî, *Muğni*, 4/57.

67 - Buhârî, "Hac" 18 (No. 1846).

68 - Şirbinî, *Muğni*, 4/57.

69 - Âl-i İmrân 3/97.

70 - Ebû'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edip Salih (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/14982), 331.

71 - el-Bakara 2/178.

72 - el-İsrâ 17/33.

73 - el-Mâide 5/45.

74 - Merğînânî, *Hidâye*, 8/12-13; Muhammed Emin b. Abididn, *Reddu'l-muhtâr ala'd-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütub, 1423/2003), 10/165; Saidhan, *Eserü'l-ihtilâf*, 224.

75 - Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), "Diyât", 21 (No. 2660).

miş bir zimmîyi öldüren Müslüman getirildiğinde onun boynunun vurulmasını emretti ve bunun üzerine ‘Ben zimmetine vefa gösterenlerin en hayırlıyım’ dedi.”⁷⁶ buyurarak zimmîlerin kanlarının ve mallarının korunması gerektiği belirtmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla bir Müslüman haksız yere bir zimmîyi öldürürse kısas edilir.⁷⁸

Şafiilere göre ise hiçbir şekilde bir Müslüman, kâfir biri karşılığında öldürülemez. Zira Müslüman biriyle gayr-i müslim biri arasında din konusunda denklik bulunmamaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber “Hiç bir mümin herhangi bir kâfir(i öldürmesin)e karşılık öldürülmez” diyerek konuya açıklık getirmiş ve kısasla ilgili gelen âm ifadeli âyetleri tahsîs etmiştir. Bunun yanı sıra o, Müslümanların kanlarının değerce birbirilerine denk olduğunu, bu nedenle kanlarının değeri onlardan daha aşağıda sayılan gayr-i müslime karşılık kısas edilemeyeceğini ifade etmektedir. Onlar bu görüşlerine delil olarak da Hz. Peygamberden rivayet edilen şu hadisi zikrederler. “Müslümanların kanları kıymetçe birbirlerine eşittir. Müslümanların zayıf olanları bile zimmetleri uğruna çaba sarf ederler. Müslümanlar mümin olmayanlara karşı bir el hükmündedirler. Onların kuvvetli olanı elde ettiği ganimetleri bölüşmek üzere zayıf olana, gönderir. Seriyeye olarak (düşman üzerine) giden(ler) de (ele geçirdikleri ganimetleri paylaşmak üzere, cephede kendilerini bekleyip) oturanlarına gönderirler. Bir mü’min, bir kâfir karşılığında, öldürülemez. Ahdinde (sadık) olan bir zimmî de bir (harbî) kâfir karşılığında öldürülemez.”⁷⁹ Şafiilere göre zikredilen hadis umûm ifade eden kısas âyetini tahsîs etmektedir. Ayrıca hadiste geçen “sözleşmeli (müstemen) (kâfir) ahdi (süresi) içinde öldürülmez.” ifadesi bağımsız bir cümledir ve bu söz ile güvence verilen kimse kendisiyle yapılan sözleşmeden dolayı öldürülmez anlamına gelmektedir. Yoksa bu kelam bir Müslümanın bir zimmîye karşılık öldürülebileceği anlamına gelmemektedir.⁸⁰

İhtilaf edilen bir diğer mesele ise ağaçtaki yaş hurma meyvesinin kuru hurma karşılığında satılması konusudur. Nitekim faizle ilgili “Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Ama bu malların cinsleri değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın”⁸¹ ve benzeri hadislerin âm ifadelerine binaen Ebû Hanife ister beş vesken⁸² az ister fazla olsun bu tür satışların caiz olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca yaş hurmanın kuru hurma karşılığında değişiminin uygun olmadığına dair aktarılan rivayetin “Hurma ağacındaki taze mahsulün kuru hurma, asmasındaki yaş üzümün kuru üzüm ve başağdaki hububatın harmanlanmış kuru mahsul karşılığında aynı ölçüde satılması”⁸³ umûm ifadesine dayanarak bu çeşit alışverişin caiz olmadığını söylemiştir. Konuyla ilgili aktarılan ve zikri geçen rivayetleri tahsîs eden “Ağaç üzerindeki yaş meyveyi kurduğunda oluşabilecek kuru hurma miktarını tahmin ederek aynı ölçüde kuru hurma karşılığında satmaya izin vermiştir.”⁸⁴ hadisiyle amel etmemiştir. Hanefî fakihlerden Serahsî (öl. 483/1090 [?]) Hz. Peygamber’in “hurma ile hurma aynı ölçüde” şeklindeki umûm ifade eden sözü gereği kendilerine göre bu satışın uygun olmadığını belirtmektedir. Ona göre hurma ağacında bulunan meyve hurma (aynı cinsten) olduğu için faize girmemek için kuru hurmayla değişiminde eşit miktarda olmaları gerekmektedir. Bu nedenle alışverişi yapılacak hurmaların eşit olmasını bildiren rivayetin hem ittifak edilen bir hadis olması hem de umûm ifade ediyor olması nedeniyle sıhhati ihtilafli olan tahsîs edici habere tercih edilir.⁸⁵ Söz konusu kanaate rağmen Hanefî fakihler ârayâ ile ilgili birçok rivayetin bulunması ve insanların bu tür alışverişe ihtiyaçları dolayısıyla onu hibe işlemine dönüştürerek yapılmasına izin vermişlerdir. Onlara göre aslında ârayâ hibeye dayanan bir muameleyken sonradan satım akdine çevrilmiş bir alışveriş olmuştur. Hanefîlere göre kıtlık anlarında

76 - Merğînânî, *Hidâye*, 8/12-13.

77 - Bk. Sadrettin Buğda, “İslam Hukuk Düşüncesinde Tahammül ve Hoşgörü Bağlamında Zimmîlerin Dinî Yaşam Hakları”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*, ed. Mahsum AYTEPE (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 3/411-412.

78 - İbn Abididn, *Reddu'l-muhtâr*, 10/165.

79 - İbn Mâce, “Diyât”, 31 (No. 2683); Ebû Dâvûd, “Diyât”, 11, (No. 4532).

80 - Şâfiî, *Um*, 7/26, 62, 98-99, 259; Şirbinî, *Muğnî*, 20-22; Remlî, *Nihâye*, 7/268.

81 - Müslim, “Müsâkat”, 81.

82 - 1 vesk = yaklaşık 175 kg.

83 - Müslim, “Müsâkat”, 74.

84 - İbn Mâce, “Ticarât”, 55 (No. 2268); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 20, (No. 3364)

85 - Serahsî, *Mebûsât*, 12/192.

hurma bahçeleri olanlarca, hurmalığı bulunmayanlara bu tür hediyeler veriliyordu. Ayrıca fakirler, ihtiyaçlarından dolayı ağaçlardaki yaş hurmaların hasat zamanını bekleyemediklerinden onları kuru hurma karşılığında (tahmini olarak) satmalarına izin verilmiştir. Aslında bu işlem hibe olmasına rağmen mecaz olarak alışveriş olarak isimlendirilmiştir.⁸⁶

Hanefilerin zikredilen görüşüne karşılık Şâfîîlerin de içinde yer aldığı fakihlerin cumhuru ârayâyı bir alışveriş çeşidi olarak görmektedirler. Onlara göre ârayâ ile ilgili olan hadis, faiz ve müzâbeneyeyle ilgili aktarılan rivayetleri tahsîs ettiğinden bu işlem beş veskten az olmak kaydıyla uygun görülmektedir.⁸⁷ Nevevî'ye göre ârayânın geçerli olabilmesi için alışverişin peşin, kuru hurmanın beş veskten az olması, kuru hurmanın ölçükle ölçülmesi ve ağaçtaki taze hurmanın tahminen belirlenmesi gereklidir. Ona göre hurma dışındaki diğer meyveler için ârayâ satışı caiz değildir.⁸⁸

86 - Serahsî, *Mebûsât*, 12/193.

87 - Muhyiddîn Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhacü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005), 233; Şirbinî, *Muğnî*, 2/122.

88 - Nevevî, *Minhac*, 233; Şirbinî, *Muğnî*, 2/122.

SONUÇ

Fukahâ ve mütekellimîn metodunu benimsemiş usûlcüler arasında âm lafızların delâleti konusunda görüş farklılıkları bulunsa da aslında temelde benzer amacı gerçekleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Nitekim her iki metodu benimsemiş usûlcülere göre de âm lafzın tahsîs edildiğine dair bir delil tespit edilemediği durumlarda onun umûmiliğiyle amel edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu usûlcülerin âm lafızların tahsîs edilmeye müsait sözcükler oldukları hususunda hem fikir oldukları da anlaşılmaktadır. Âm lafızların delâletinin kat'î olduğunu iddia eden Hanefîler, onun tahsîs edilemeyeceğini iddia etmemekte ve bu tahsîsin ancak bir delil vasıtasıyla olabileceğini savunmaktadırlar. Mütekellimîn metodunu benimsemiş usûlcüler de âm lafızların delâletinin zannî oluşunu ifade ederken maksatları onun mutlak olarak değil de ancak bir delil aracılığıyla tahsîs edilebileceğini belirtmektir. Hanefî ve mütekellimîn yöntemini benimsemiş olan usûlcüler âm lafızlarla ilgili söz konusu görüşlerini ileri sürerken aslında oluşabilecek bir takım olumsuz durumun önüne geçmeyi amaçlamaktadırlar. Örneğin Hanefî usûlcüler âm lafızların delâletinin kat'îliği ile ilgili ileri sürdükleri şartlarla tahsîs yorumlarıyla ilgili muhtemel şüpheleri ve keyfî uygulamalara engel oldukları gibi âm lafızlarda oluşabilecek belirsizlikleri de önlemeye çalışmışlardır. Mütekellimîn usûlcüler de âm lafızların zannî oluşuyla ilgili ortaya koydukları kaidelerle hukukun dinamikliliğini, devamlılığını ve güncelliğini korumaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Hanefî usûlcüler her ne kadar Kur'ân'ın âm lafızlarının delâletinin kat'îliği dolayısıyla haber-i vâhid ve kıyasla tahsîs edilemeyeceğini söylemişlerse de meseleyle ilgili rivayetleri ihmal etmeyip çoğu kere onlarla amel etmişlerdir. Örneğin namazda Fâtiha suresinin okunmasıyla ilgili gelen hadisi göz önünde bulundurarak namazda Fâtiha okumanın vâcip olduğuna hükmetmişlerdir. Sadece Hanefîler bu konuda cumhurdan farklı olarak söz konusu hadislerle tespit edilen hükümleri farz olarak değil vacip kabul etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr*. Beyrut: Dâru Kütubi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Âmidi, Alî b. Muhammed. *İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Riyad: Dâru's-Samî'i, 1424/2003.
- Bâcî, Ebû Velîd Süleyman b. Halef. *İhkâmü'l-füsûl fi ahkâmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdullah el-Cubûrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989.
- Buğda, Sadrettin. "İslam Hukuk Düşüncesinde Tahammül ve Hoşgörü Bağlamında Zimmîlerin Dinî Yaşam Hakları". *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı*. ed. Mahsum Aytepe. 3/403-414. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Füsûl fi'l-usûl*. Devletü'l-Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1414/1994.
- Cevherî İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1399/1979.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Kahire: Dâru'l-Fadîle, t.s.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Vâcip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/410-414. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.
- Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib. *Mu'temed fi usûli'l-fikh*. Dımaşk; el-Ma'hedü'l-İlmiyü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1384/1964.
- Ferrâ'. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-'Udde fi usûli'l-fik*, thk. Ahmed b. Ali 5 Cilt. Riyad: 1414/1993.
- Fevvâz, Abdullah Mustafa. "Tahsîsü'l-âm bi-haberî'l-vâhid ve'l-kıyâs". *Ulûmü's-Şerî'a ve'l-Kânûn*. 33/2 (2006) 401-417.
- Güman, Osman. "Hanefî Fıkıh Usulü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi: Pezdevî Örneği". *Divân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 17/33 (2012/2), 103-132.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddu'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcû. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütub, 1423/2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. b.y.: yy, ts.
- İbn Kudâme, Şemsuddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed. 32 Cilt. *eş-Şerhü'l-kebîr*. Cizze: Hicr, 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm. *el-Müsevvede fi usûli'l-fikh*. Kahire: Matba'tu'l-Medenî, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'iu's-sanâ'i fi tertibi's-şerâ'i*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Kütubi'l-İlmiyyei, 1406/1986.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsîs*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Koca, Ferhat. "Tahsîs" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 39/432-434 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Merğînânî, Burhânuddîn Ebû Hasan Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyetü'l-mübedî*. 8 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve 'Ulûmü'l-İslamiyye, 1418.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. *el-İhtiyâr lita'lîli'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmrız b. Ali. *Mirkâtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru Kütubi'l-İlmiyye, 1971.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddîn b. Şeref. *Kitâbu'l-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb*. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.s.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref. *Minhâcu't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005.
- Özaykal, Merve Özdemir. "Kur'ân'ın Umûm Bildiren İfadelerinin Haber-i Vâhidle Tahsîsi Konusundaki Usûlî Tartışmalar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31. 2018, 203-229.
- Pezdevî, Fahrülislam Ali b. Muhammed. *Usûlü'l-Bezdevî (Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl)*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphane Merkezi İlm ve Edeb, ts.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Cabir Feyyâd el-'Ulvânî. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1413/1992.
- Sadrüşşerîa Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî. *Tenkîhu'l-usûl fi 'ilmi'l-usûl*. Mısır: el-Matbaatu'l-Muhammediyye, 1356.
- Sahnûn b. Said es-Sennûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Saidhan, Mustafa. *Eserü'l-ihtilâf fi'l-kavâidi'l-usûliyye fi ihtilâfi'l-fukahâ*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1402/1982.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Temhîdu'l-füsûl fi'l-usûl*. thk. Abdullah b. Süleyman b. Âmr. Mekke: Câmî'atü'l-Ümmü'l-Kürâ, 1431.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu'l-mesbût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlu's-Serahsî*. Haydarabad: Lücnetu İhyâi'l-Meâ'rifi'n-Numaniyye, ts.
- Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdükafî. *Ref'u'l-hâcib an muhtasar İbni'l-Hâcib*. Beyrut: Âlemü'l-Kütub, 1419/1999.
- Şâfîî, Muhammed b. İdris. *el-Üm*. thk. Hassân Abdulmennan. Riyad. Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.
- Şâfîî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Muhammed Şakir. Beyrut; Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, t.s.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed. *el-Muvâfakât*. el-Huber: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf. *et-Tebssıra fî usûli'l-fikh*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *Lüma' fî usûli'l-fikh*. Dâru İbn Kesîr, 1432/2011.
- Şirbinî, Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-muhtâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-telvîh ala't-tavdîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.ts.
- Türkan, Mustafa. "Hanefî ve Zâhirî Usûlcülerin Kur'an'ın Âmm Lafızlarının Delâleti ve Haber-i Vâhidle Tahsîsine İlişkin Görüşlerinin Fıkhî Düzenlemelere Etkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Haziran 2020, 24 (1): 5-25.
- Yiğit, Mesut. *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edip Salih. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/14982.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Kahire: Dâru's-Safve, 1413/1992.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Vecîzfi usûli'l-fikh*. b.y.: Müessetu Kurtubâ, ts.

EXTENDED ABSTRACT

The main sources of Islamic law are the Qur'an and the Sunnah. These two sources are the basis of all kinds of evidence and the way of obtaining judgment. Since the proofs such as the Qur'an, sunnah and the words of the companions are in Arabic, it is important to learn and know the Arabic language with its rules. For this purpose, scholars and jurists who have been dealing with fiqh since the earliest times have been closely interested in the Arabic language. Both the scholars who belong to the method of mutakallimin and the usulists who belong to the method of fuqaha have studied many grammatical subjects in their works such as the characteristics of the Arabic language, the use of words for their meanings, and the indication of words to meanings. There are generally three opinions among scholars regarding the non-allocated âm words and deeds. According to one of these views, since such words are like a common and concise word, it is necessary to wait until what is meant by them is revealed. This view is attributed to some Mu'tazilite scholars, the majority of Murjia and Ash'aris, and to Abu Said al-Bardai (d. 317/929), one of the Hanafis. According to the second view, also known as the people of Husûs, it is certain that a special meaning is meant by the âm word, and other evidence is needed to determine other meanings other than this special meaning. Therefore, âm words can be accepted to contain all the meanings they cover only when there is evidence. This view is attributed to Abu Abdullah al-Selcî (d. 266/880), from the Hanafis, and Cubbâi (d. 303/916), one of the Mu'tazilite scholars. According to the scholars who make up the majority, unless there is no evidence that its meaning has been assigned, the word 'am' includes all the individuals it covers. However, there is disagreement as to whether these words will definitely apply to all individuals. According to most of the Hanafî scholars such as Kerhi, Cessâs, Debusi and Pezdavi, Mu'tazilite scholars, Ibn Akil (d. 769/1367) from Hanbali scholars, Zahirites and Shatibi (d. 790/1388) from Maliki usulists Its sign is as definite as the sign of a proper wording. Although it is claimed that Imam Shafi'i is of this opinion, in fact, this understanding contradicts his method of revealing the meaning. Because, according to him, since 'am is supposed to be a sign of words, it can be allocated by khabar-i-wahid and comparison. The majority of the methodologists agreed that the non-allocated phrase expresses the general. However, there is a disagreement among the methodologists whether the denotation of âm words to all members is certain or presumed. Sometimes, because of an evidence and a sign, a clear word may be a sign of the matter. The process in which the utterances cover only certain individuals due to an evidence and also the provision that it indicates concerns these individuals is called allocation. The Tahsees in the dictionary means "to determine, to appeal to something that is not in common with it, to separate, to assign". When the views of Hanafî and mutakallimin scholars are examined in detail, according to the scholars who have adopted the fuqaha method, tahsîs is "limiting the meaning of a clear word with a muqarin and independent evidence", and according to the mutakallimin usûlists, "whether muqarin, independent or muqarin, any proof or not. means to limit the meaning of a word to some of its members. Fukahâ and mutakallimin usûlists, who put forward different views on the indication of âm words, had some methodological differences on the subject due to their understanding. As a matter of fact, the methodists belonging to the school of fukahâ, who accept the evidence of âm words as certain, argued that since the proof of the âm words of the Qur'an is certain, they cannot be allocated to âhâd news and comparison. Hanafî scholars say that in order for the 'am words of the Qur'an to be assigned, the evidence to allocate it must be independent and also must not be contiguous. According to them, exceptions, conditions, adjectives and other expressions that are in the same sentence or that are part of the previous word are not considered as allocations since they are contrary to the declarative feature. The difference in opinion of the usûlists on the strictness of the proof of âm wording, that is, their understanding of being certain and presumptive, has been reflected in many different issues of fiqh. As a result of this difference, Hanafî and Shafi'i jurists gave different judgments on the same issues. In this study, it will be tried to give examples about the practical consequences of the disagreement on the indication of âm words in interpreting the texts. The

first example is the issue of the obligation of reciting Surah Fatiha in prayer. One of the reflections of the differences of opinion regarding the indication of ‘am words is related to the ruling of reciting Surah Fatiha in prayer. According to Hanafi jurists, reciting Surah Fatiha in prayer is seen as wâjib, while according to Shafi‘is it is fardh. Although there are disagreements between the methodists who adopted the method of Fukahâ and Mutakallimin about the indication of âm wording, it is seen that they basically try to express the same things. As a matter of fact, according to the methodologists who have adopted both methods, in cases where there is no evidence that the original word has been allocated, it should be acted on its generality. In addition, it is understood that these methodists agree that âm words are suitable to be allocated.